

УДК 355.351.43(343.2.01)

**СПЕЦІАЛЬНА ТЕХНІКА ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ
ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ
І КОНТРРОЗВІДУВАЛЬНИХ ЗАХОДІВ**

**SPECIAL EQUIPMENT DURING PRE-TRIAL INVESTIGATION,
THE OPERATIONAL-SEARCH ACTIVITIES AND COUNTERINTELLIGENCE**

Козенко О.О.,

*здобувач СК 8 Національної академії Служби безпеки України,
капітан юстиції,
т. в. о. помічника начальника
Штабу (з правової роботи) АТЦ при СБУ*

Досліджується питання про застосування спеціальної техніки, засади, сутність і зміст використання спеціальної техніки для здійснення досудового розслідування, оперативно-розшукових і контррозвідувальних заходів.

Ключові слова: оперативно-службова діяльність, управління, спеціальна техніка, спеціально-технічні засоби, спеціально-технічне забезпечення, правове регулювання, кримінальне провадження, оперативно-розшукова діяльність, контррозвідувальна діяльність.

Исследуются некоторые вопросы использования специальной техники, основы, сущность и содержание использования специальной техники для осуществления досудебного расследования, оперативно-розыскных, контрразведывательных мероприятий.

Ключевые слова: оперативно-служебная деятельность, управление, специальная техника, специально-технические приборы, специально-техническое обеспечение, правовое регулирование, уголовное производство, оперативно-розыскная деятельность, контрразведывательная деятельность.

We investigate some issues of using of special equipment, the basics, the essence and content of the use of special equipment to carry out pre-trial investigation, operational-search, counterintelligence activities.

Key words: operational performance, management, special equipment, special technical equipment, especially logistics, legal regulation, criminal proceedings, operational-search activities, counterintelligence activities.

Постановка проблеми та стан опрацювання теми. У науковій та спеціальній літературі питання класифікації та застосування спеціально-технічних засобів і спеціальної техніки під час здійснення досудового розслідування, оперативно-розшукових і контррозвідувальних заходів досліджували В.С. Марічев,

А.В. Тарасенко, П.П. Артеменко, В.К. Гончар, О.В. Золотар та інші науковці, праці яких стали значним внеском у розвиток теорії та практики оперативно-службової діяльності, розкриття напрямів використання спеціальної техніки для протидії та ефективного розслідування кримінальних правопорушень.

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що систему спеціально-технічних засобів і спеціальної техніки можна поділити на групи за такими ознаками: за суб'єктом застосування, за об'єктом застосування, за галуззю наукового поділу, за цільовим (предметним) призначенням.

Виклад основного матеріалу. Спеціальні технічні засоби (далі – СТЗ) застосовуються в різних галузях права – у контексті як теоретичних, так й практичних знань. До спеціальних засобів, а отже, і спеціальної техніки, належать транспортні засоби, засоби зв'язку (провідникового, оптоволоконного, супутникового, радіо та радіорелейного), фотокіно-техніка, відео– й аудіозаписи, оптична техніка, рентгенотехніка, засоби ультрафіолетового та інфрачервоного випромінювання. Вони не належать до суто оперативних чи слідчих засобів, адже їх застосовують у різних видах діяльності: юридичній, технічній, інженерній тощо.

До *спеціальної техніки* для здійснення оперативно-слідчої роботи належать спеціальна зброя, засоби прихованого документування злочинної діяльності, хімічні препарати та реагенти, повітряне та підводне обладнання, засоби криміналістичної техніки. При цьому треба мати на увазі, що оперативно-слідчій інструменти також поділяються на науково-технічні, техніко-криміналістичні та криміналістичні, тобто спеціально розроблені прилади, пристрої та пристосування, призначені для виявлення, фіксації та дослідження джерел криміналістичної інформації під час доказування в кримінальних, цивільних, господарських та адміністративних справах. Це передбачене процесуальним законодавством: Кримінальним процесуальним кодексом (далі – КПК), Цивільним процесуальним кодексом (далі – ЦПК), Громадянським процесуальним кодексом (далі – ГПК), Кодексом про адміністративне судочинство України (далі – КАСУ).

Спеціальна техніка в роботі оперативних і слідчих підрозділів має такі характеристики:

1) Спеціальна техніка, яка надходить у готовому вигляді (деякі види автотранспорту, апаратура зв'язку, оптико-механічні прилади спостереження, вимірвальні прилади, фото– і відеотехніка, обчислювальна та інша налаштована на спеціальні потреби техніки).

2) Спеціальна техніка, модернізована з метою її пристосування до виконання специфічних завдань і умов діяльності оперативно-слідчих підрозділів (автотранспортні засоби, обладнані радіостанціями, засобами підсилення звуку; засоби маскування та дистанційного управління для різних фото– та відеокамер; персональні ЕОМ, на базі яких створені автоматизовані робочі місця для співробітників оперативних і слідчих підрозділів органів державної безпеки).

3) Спеціальна техніка, розроблена та виготовлена спеціально для оперативно-слідчих органів з найбільш повним урахуванням їх специфічних завдань та умов роботи.

Поряд із завданнями спеціально-технічного забезпечення оперативно-слідчих підрозділів новітніми видами спеціальної техніки сьогодні на перший план висуваються проблеми розробки на підставі вимог законності та передового досвіду роботи з питань організації, методики і тактики застосування відповідних спеціально-технічних засобів, які сьогодні включають:

– збереження та постійну готовність до застосування спеціально-технічних засобів: визначення табельної належності, потреби та порядку постачання спеціальної техніки, вирішення штатних питань щодо обслуговування та ремонту СТЗ, морального та матеріального заохочення співробітників, які застосовують зазначену техніку та ін.;

– визначення обов'язків і прав керівників органів і служб різного рівня та інших співробітників щодо організації застосування спеціальної техніки;

– встановлення форм і методів участі інженерно-технічних працівників, експертів-криміналістів та інших спеціалістів у заходах, пов'язаних із застосуванням і виготовленням засобів спецтехніки;

– збирання, узагальнення та аналіз інформації про застосування спеціально-технічних засобів у правоохоронній діяльності інших держав.

Враховуючи вищевикладене, узагальнено: спеціальна техніка – це сукупність технічних засобів, спеціальних пристроїв, речовин і відповідних тактичних прийомів, що використовуються оперативними та слідчими підрозділами та їх співробітниками із суворим дотриманням законодавства під час здійснення оперативно-слідчих заходів з метою запобігання та подальшого розслідування злочинів, кримінальних правопорушень та інших проступків як цивільного, так і адміністративного характеру.

Також в поняття спеціальної техніки включені не лише технічні засоби та прилади, але й відповідні тактико-технічні прийоми, що також мають свою специфіку: наприклад, використання засобів активної оборони під час виконання обов'язків оперативно-слідчої роботи.

Спеціальні технічні засоби можна класифікувати відповідно до слідчого, контррозвідального, розвідального, оперативно-розшукового та адміністративного провадження (спеціальні технічні засоби загального призначення).

Спеціальна техніка використовуються гласно і негласно для збирання та дослідження доказів. Методика та прийоми застосування цих засобів розробляються з урахуванням практичного досвіду та аналітично узагальнюються в діяльності криміналіста, а також у такій науці, як криміналістика. Застосування криміналістичної техніки регулюється нормами Кримінального процесуального кодексу України й актами спеціального законодавства.

В оперативно-слідчій діяльності спеціальна техніка застосовується для розслідування кримінальних

правопорушень, розшуку правопорушників, причому здебільшого негласно. Для цього спеціальні технічні засоби, прилади та прийоми йдуть під загальним найменуванням «оперативна техніка». Її застосування регламентується законами України «Про Національну поліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про контррозвідальну діяльність», Кримінальним процесуальним кодексом України, а також деякими підзаконними актами.

У процесуальній діяльності спеціальна техніка застосовується як негласно, так і гласно. Технічні засоби, прилади та прийоми розробляються або пристосовуються залежно від напрямів і мети їхнього застосування.

Використання деяких спеціально-технічних засобів має універсальний характер: одні й ті ж технічні засоби можуть використовуватися на всіх основних напрямках оперативно-слідчої діяльності. Це стосується, наприклад, засобів зв'язку, приладів звукозапису, пошукової техніки. Управлінська діяльність забезпечується спеціально-технічними засобами управління, до яких належать засоби зв'язку, підсилення гучності мови, малої механізації праці, обчислювальна техніка, ПЕОМ та інше – відповідно до форм діяльності (гласних та/або негласних).

Важливе значення в боротьбі зі злочинністю мають засоби та методи оперативної та криміналістичної техніки. Головним при цьому є забезпечення високої якості проведення оглядів місць вчинення злочинів, одержання висхідних даних про особу злочинця, виявлення речових доказів, розкриття злочинів за допомогою технічних засобів.

Таким чином, до складу спеціальної техніки входять засоби супутникового, радіо– та провідного зв'язку, підсилення гучності мови, спеціальні засоби та засоби сигналізації, аудіо– та відеозаписувальна апаратура, пошукові прилади, засоби зорового виявлення, спеціальні хімічні речовини, засоби оперативного фотографування, транспорт, військова техніка, засоби дактилоскопії та захисту здоров'я, зброя тощо.

Конкретне призначення спеціальної техніки полягає у таких аспектах:

- полегшення розкриття та розслідування вчинених злочинів. Наприклад, використання пошукових приладів забезпечує високу якість проведення огляду місця вчинення правопорушення, сприяє виявленню речових доказів під час проведення обшуків;

- створення можливостей одержання достовірних відомостей про осіб, причетних до підготовки або вчинення правопорушень. Статистика доводить, що за допомогою низки оперативно-технічних засобів можна швидко та надійно отримати та зафіксувати відомості про конкретних осіб, які замислюють чи готують злочини, а після цього вжити заходи щодо їхнього недопущення. Прикладами застосування таких засобів можуть бути апаратура аудіо– та відеозапису, прилади спостереження та інше;

- фізичне припинення опору з боку злочинних елементів. Це може бути досягнуто через застосування спеціальних засобів захисту особового складу та проведення спеціальних операцій.

У попередженні злочинів і в профілактичній діяльності органів досудового розслідування, та й під час судового провадження, широко використовують фото– й кінокамери, відео– та звукозаписувальні пристрої. Значну роль вони відіграють в адміністративно-профілактичній діяльності, попередженні проступків і правопорушень. На основі криміналістичної техніки розроблено різні пристрої спостереження, зокрема такі, що автоматично реєструють ознаки злочинів і правопорушень. Спеціальні засоби в разі спроби протиправної поведінки (отримання неправомірної вигоди) можуть залишати сліди або давати сигнал. Телевізійні та звукові системи спостереження, спеціальні електронні замки та багато інших пристроїв, які є засобами криміналістичної профілактики, розробляють за ініціативою та участю криміналістів.

Відмінність технічних засобів профілактики від інших криміналістичних засобів полягає у тому, що вони застосовуються до виникнення злочинного діяння, тобто використання таких засобів і методів має превентивний характер. Вони перешкоджають вчиненню злочину або допомагають його виявленню. Особа, яка здійснює протиправну поведінку, під час взаємодії з такими приладами та пристроями залишає на місці події додаткові сліди, які після дослідження надають додаткову необхідну інформацію для розкриття злочину.

До спеціально-технічних засобів попередження злочинів належать також засоби фіксації слідів правопорушника на місці вчинення злочину. Це насамперед різноманітні хімічні пастки – спеціальні хімічні речовини-композиції, що використовуються в профілактичній і оперативно-розшуковій діяльності для штучного слідоутворення (наприклад, підрозділами по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю). Потрапляючи на об'єкт, деякі спеціальні хімічні речовини викликають появу яскраво забарвлених слідів, що погано змиваються, або люмінесценції в УФ-променях (застосовуються для банкнот при отриманні неправомірної вигоди). Розрізняють хімічні пастки двох типів: активні (поєднання спеціальних сполук із пристроями викиду) і пасивні (слідоутворення відбувається під час контактних взаємодій).

Спеціально-технічні засоби досить широко застосовуються у сфері кримінального провадження, зокрема в ході розкриття та розслідування злочину. Використовують їх і спеціальні служби іноземних держав, і правопорушники, які мають на озброєнні не тільки сучасні транспортні засоби і зброю, а й прилади нічного бачення, пристрої для прослуховування телефонних розмов, новітню радіо-, теле– і відео апаратуру. Тому без відповідного спеціально-технічного оснащення ускладнюється розкриття, розслідування злочинів і загалом боротьба зі злочинцями.

До спеціальної техніки, яка використовується у провадженні, розслідуванні, відносять систему загальнотехнічних пристосованих і спеціально розроблених приладів, апаратів, устаткування, інстру-

ментів, пристосувань, матеріалів, а також методів їх застосування з метою виявлення, фіксування, вилучення, дослідження доказів для більш ефективного проведення розслідування та попередження злочинів.

Для виконання окремих слідчих дій зазначені технічні засоби комплектують і створюють спеціальні набори: слідчі портфелі, спеціальні криміналістичні набори, комплекти спеціальної техніки для експерта-криміналіста, оперативні й експертні «валізи» (сумки), службові «валізи», пересувні криміналістичні лабораторії.

Під час провадження слідчих дій використання таких спеціально-технічних засобів, як звукозапис, фільмування та відеозапис порядок, детально врегульоване в Кримінальному процесуальному кодексі України. Про це повідомляються учасники слідчої дії. Аудіо– і відеозапис відтворюються після закінчення слідчої дії, кіноплівка також демонструється всім учасникам. Виготовлені під час провадження слідчої дії фотознімки, матеріали аудіо– і відеозапису, фільмування, плани, схеми та інші матеріали додаються до протоколу цієї дії як такі, що пояснюють його зміст. Але в дійсності ці матеріали мають більш широке і самостійне доказове значення, тому доцільно було б визначити їх самостійним джерелом доказів, а зліпки й відбитки – похідними речовими доказами.

У КПК України регулюється застосування визначеного кола спеціальної техніки на стадії досудового розслідування, а це є не зовсім ефективним, бо з появою кожного нового спеціально-технічного засобу виникає питання про допустимість і правомірність його використання для фіксування доказів, обставин кримінального провадження. Тому цілком слушними є пропозиції сформулювати в КПК України загальні норми про умови допустимості використання науково-технічних засобів, а у широкому плані – досягнень науки та техніки в кримінальному процесі.

Водночас не слід виключати уже наявні в КПК України норми, які регулюють порядок застосування окремих спеціально-технічних засобів і охорону прав особи при цьому, оскільки саме конкретні норми закону є важливими та реальними гарантіями додержання принципів кримінального провадження [7, с. 94].

До загальних вимог, що визначають умови допустимості застосування в кримінальному процесі спеціально-технічних засобів і методів розслідування, належать такі:

– дії з їх застосуванням мають бути правомірні, передбачені законом і не суперечити йому;

– застосовувати спеціальні технічні засоби можуть тільки ті особи, що спеціально на це уповноважені;

– можливість застосування СТЗ безпосередньо визначається їх науковою обґрунтованістю, суспільною об'єктивністю та достовірністю отриманих результатів;

– застосування спеціальних технічних засобів не повинно суперечити етичним нормам, принижувати гідність осіб, до яких вони застосовуються;

– застосування СТЗ має відповідати нормам загальної та спеціальної (охорони праці, пожежної тощо) безпеки.

Для ефективного застосування спеціальної техніки співробітники оперативно-слідчих підрозділів мають самостійно набувати навичок їх використання, а за потреби запрошувати спеціаліста, експерта до участі в проведенні слідчих дій, мати вичерпну інформацію про можливість наявних експертних установ. Нехтування цими вимогами призводить на практиці до того, що ні оперативний співробітник, ні слідчий не в змозі шукати матеріальні сліди злочину, правильно їх вилучати й оформляти, внаслідок чого докази назавжди втрачаються.

Однак слід зазначити, що відображувані в протоколах оглядів, обшуків, впізнань і багатьох інших дій фактичні дані засвідчуються підписами понять. Існує суперечність між необхідністю фіксування в протоколах слідчих дій всієї отриманої інформації та реальною можливістю її засвідчення. Зумовлено це тим, що дослідження матеріальних слідів злочину можуть проводитися з використанням фахових знань за методикою, яка не завжди може бути зрозумілою понятим, а результати таких досліджень іноді потребують спеціальної розшифровки.

Перебіг досліджень, під час яких застосовуються спеціальні знання та різноманітні сучасні науково-технічні засоби, не завжди можна контролювати, а результати таких досліджень іноді недоступні для безпосереднього сприйняття. Нарешті, перешкодою для засвідчення за допомогою понять може бути також небезпека для здоров'я через безпосереднє сприйняття матеріального джерела інформації (отруйних речовин, радіоактивних ізотопів тощо). Тому такого роду дослідження, на думку українського науковця В.М. Тертишника, не можуть здійснюватися в рамках слідчих дій, де беруть участь поняті. У протоколах слідчих дій, можуть фіксуватися перебіг і результати досліджень, які проводяться без залучення фахових знань.

Усі заходи, які сприймаються та усвідомлюються під час провадження слідчих дій, мають контролюватися та перевірятися слідчим, що відображається у протоколі та засвідчуються підписами всіх учасників слідчої дії.

Висновки і перспективи подальшого розвитку. Отже, з урахуванням того, що всі спеціально-технічні засоби, які використовуються для запобігання та розслідування протиправних проявів, розробляються передусім на науковому ґрунті та використовуються для виявлення, збирання, демонстрації та підвищення ефективності провадження оперативно-слідчих дій, застосування будь якої спеціальної техніки має здійснюватися виключно суб'єктами владних повноважень у межах законодавчо визначеної та регламентованої процедури й у випадках, коли суспільна (громадська, національна) небезпека перевищує особисті права окремо взятої людини, зокрема в частині захисту персональних даних.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Хаберюш І.Ф. Спеціальна техніка в органах внутрішніх справ / І.Ф. Хаберюш. – Донецьк : Донецьк. ін-т внутр. справ, 2002.
2. Гончар В.К. Знряддя та прилади пошукової техніки : [навч. посіб.] / В.К. Гончар, О.В. Золотар. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2001.
3. Гончар В.К. Прилади спостереження в екстремальних умовах : [навч. посіб.] / В.К. Гончар, О.В. Золотар. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2003.
4. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия / Р.С. Белкин. – М. : БЕК, 1997.
5. Гончаренко В.И. Научно-технические средства в следственной практике / В.И. Гончаренко. – К. : Изд-во КТУ, 1984.
6. Тertiшник В.М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України / В.М. Тertiшник. – К. : А.С.К., 2002.
7. Гончаренко В.И. Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве / В.И. Гончаренко. – К., 1980.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
9. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
10. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
11. Березницький Є.О. Кримінальний процес України : [навч. посіб.] / Є.О. Березницький. – К. : Юрінком Інтер, 2014.